

УДК 343.237

Вознюк Андрій Андрійович – кандидат юридичних наук, старший науковий співробітник, начальник наукової лабораторії з проблем досудового розслідування Національної академії внутрішніх справ

ОРГАНІЗОВАНІ ФОРМИ СПІВУЧАСТІ ЗА КРИМІНАЛЬНИМ КОДЕКСОМ УКРАЇНИ

Здійснено аналіз актуальних питань кримінальної відповідальності за злочини, учиненні в організованих формах співучасті, за Кримінальним кодексом України. Розкрито поняття, ознаки й види організованих груп і злочинних організацій, а також окремі проблемні питання кримінально-правової кваліфікації злочинів, учинених у складі цих організованих злочинних об'єднань.

Ключові слова: співучасть; організована група; злочинна організація; форма співучасті; організоване злочинне об'єднання.

Проанализированы актуальные вопросы уголовной ответственности за преступления, совершенные в организованных формах соучастия, по Уголовному кодексу Украины. Раскрыты понятие, признаки и виды организованных групп и преступных организаций, а также отдельные проблемные вопросы уголовно-правовой квалификации преступлений, совершенных в составе этих организованных преступных объединений.

Ключевые слова: соучастие; организованная группа; преступная организация; форма соучастия; организованное преступное объединение.

Організовані групи та злочинні організації як найбільш небезпечні форми співучасті загрожують важливим суспільним відносинам, що перебувають під кримінально-

правовою охороною, зокрема життю, здоров'ю, волі, честі, гідності, громадській безпеці, громадському порядку, а останніми роками – і національній безпеці держави. Злочини, учинені в складі організованих злочинних об'єднань, характеризуються високим ступенем кримінальної активності, професіоналізму й ефективності.

Згідно з даними МВС України та Генеральної прокуратури України, протягом 2004–2014 рр. виявлено 4548 організованих груп та злочинних організацій, учасниками яких були 18249 осіб. Водночас спостерігалася тенденція до зменшення кількості виявлених організованих груп і злочинних організацій на 78,5 % (з 721 – у 2004 р. до 155 – у 2014 р.), що свідчила не лише про зменшення кількості таких об'єднань, а й про труднощі виявлення, документування та припинення протиправної діяльності їх учасників.

Однак у 2014 р. ситуація кардинально змінилася. Протягом цього року було обліковано 478 злочинів (у 2013 р. був лише один), кримінальна відповідальність за які передбачена ст. 258–3 Кримінального кодексу (КК) України (Створення терористичної групи чи терористичної організації) та 457 злочинів (у 2013 р. не було зареєстровано жодного), кримінальна відповідальність за які передбачена ст. 260 КК України (Створення не передбачених законом воєнізованих або збройних формувань).

Недооцінювати загрозу, яку становлять злочини, учинені організованими злочинними об'єднаннями, не слід, зважаючи на високий ступінь суспільної небезпеки вчинених ними протиправних діянь, з одного боку, та високий рівень їх латентності – з іншого.

З метою забезпечення ефективної протидії організованим злочинним об'єднанням у КК України сформовано низку статей, що визначають головні положення кваліфікації злочинів, учинених у співучасті. Однак вивчення наукової літератури й проведення соціологічних досліджень свідчить про недостатню якість та ефективність кримінально-правових положень, що регламентують особливості кримінальної відповідальності учасників організованих злочинних об'єднань.

Вагомим внеском у розроблення проблематики кримінально-правових ознак організованих злочинних об'єднань є дослідження М. І. Бажанова, Ф. Г. Бурчака, В. А. Владімірова, Р. Р. Галіакбарова, Л. Д. Гаухмана, П. І. Гришаєва, Л. М. Демидової, В. П. Ємельянова, С. О. Єфремова, Г. П. Жаровської, О. О. Кваші, Г. А. Кригера, О. Ф. Ковітіді, М. Й. Коржанського, Є. К. Марчука, М. І. Мельника, В. О. Навроцького, П. Ф. Тельнова, В. В. Українця, М. І. Хавронюка, С. Д. Шапченка, М. Д. Шаргородського, Н. М. Ярмиш та ін. Водночас комплексне вирішення проблем організованих форм співучасті за КК України залишилось поза межами ґрунтовних досліджень.

Організовані форми співучасті за КК України мають певні особливості, дослідження яких становить мету цієї статті.

Форми співучасті в КК України визначені через злочин, учинений певним об'єднанням.

Злочин визнають таким, що вчинений групою осіб, якщо в ньому брали участь декілька (два або більше) виконавців без попередньої змови між собою (ч. 1 ст. 28).

Злочин вважають учиненим за попередньою змовою групою осіб, якщо його спільно вчинили декілька осіб (дві або більше), які заздалегідь, тобто до початку злочину, домовилися про спільне його вчинення (ч. 2 ст. 28).

Злочин визнають учиненим організованою групою, якщо в його готуванні або вчиненні брали участь декілька осіб (три і більше), які попередньо зорганізувалися в стійке об'єднання для вчинення цього та іншого (інших) злочинів, об'єднаних єдиним планом із розподілом функцій учасників групи, спрямованих на досягнення цього плану, відомого всім учасникам групи (ч. 3 ст. 28).

Злочин вважають таким, вчинений злочинною організацією, якщо він скоєний стійким ієрархічним об'єднанням декількох осіб (п'ять і більше), члени якого або структурні частини якого за попередньою змовою зорганізувалися для спільної діяльності з метою безпосереднього вчинення тяжких або особливо тяжких злочинів учасниками цієї організації, або керівництва чи координації злочинної діяльності інших осіб, або забезпечення функціонування як самої злочинної організації, так і інших злочинних груп (ч. 4 ст. 28) [1].

У ч. 3 та 4 ст. 28 КК України йдеться про два організовані злочинні об'єднання – організовану групу та злочинну організацію, що визначені через злочини, учинені їх учасниками.

Аналіз положень КК України та Постанови Пленуму Верховного Суду України «Про практику розгляду судами кримінальних справ про злочини, вчинені стійкими злочинними об'єднаннями» від 23 грудня 2005 р. № 13 [2] дає підстави стверджувати, що організовані злочинні об'єднання поділяються на загальні та спеціальні. До загальних доцільно включити організовану групу та злочинну організацію, визначені ст. 28 та 255 КК України. Організовані групи та злочинні організації, передбачені ст. 143, 181, 257, 258–3, 260 та 392 КК України, є спеціальними, оскільки вони, крім загальних ознак організованих груп і злочинних організацій, передбачених ст. 28 та 255 КК України, характеризуються спеціальними ознаками, передбаченими диспозиціями ст. 143, 181, 257, 258–3, 260 та 392 КК України.

Отже, у низці статей КК України встановлено кримінальну відповідальність за створення спеціальних видів злочинних об'єднань та участь у них. Так, у ст. 143 КК України передбачено відповідальність за участь у транснаціональних організаціях, що займаються порушенням встановленого законом порядку трансплантації органів або тканин людини; у ст. 181 КК України – за організацію або керівництво групою, діяльність якої здійснюється під приводом проповідування релігійних віровчень чи виконання релігійних обрядів і поєднана із заподіянням шкоди здоров'ю людей або статевою розпустою; у ст. 257 КК України – за організацію озброєної банди з метою нападу на підприємства, установи, організації чи на окремих осіб, а також участь у такій банді або у вчинюваному нею нападі; у ст. 258–3 КК України – за створення терористичної групи чи терористичної організації, керівництво такою групою чи організацією або участь у ній, а також організаційне чи інше сприяння створенню або діяльності терористичної групи чи терористичної організації; у ст. 260 КК України – за створення не передбачених законами України воєнізованих або збройних формувань, участь у їх діяльності,

керівництво зазначеними формуваннями, їх фінансування, постачання їм зброї, боєприпасів, вибухових речовин чи військової техніки, участь у складі цих формувань у нападі на підприємства, установи, організації чи на громадян; у ст. 392 КК України – за організацію з метою тероризування в установах виконання покарань засуджених, напад на адміністрацію організованої групи, активну участь у такій групі.

Юридична природа окремих із цих формувань є дискусійною, оскільки законодавець чітко не визначив, до якої форми співучасті, передбаченої ст. 28 КК України, слід віднести те чи інше злочинне об'єднання.

Досліджуючи організовані злочинні об'єднання не можна оминати той факт, що розслідування злочинів, учинених у цих формах співучасті, ускладнене окремими проблемними питаннями кримінально-правової кваліфікації.

1. У КК України не визначено поняття «організована група» та «злочинна організація». У ч. 3, 4 ст. 28 КК України наведено лише визначення злочину, учиненого організованою групою та злочинною організацією. Однак поняття організованого злочинного об'єднання та вчиненого його учасниками злочину не слід ототожнювати, оскільки між ними існують суттєві відмінності.

Вивчення зарубіжного досвіду дає підстави стверджувати, що в кримінальному законодавстві одних держав (Російська Федерація, Республіки Вірменія та Киргизія) закріплено лише поняття злочинної організації чи злочину, учиненого злочинною організацією, а в інших (Республіки Білорусія, Молдова, Азербайджан) – обидва терміни визначено на рівні закону.

Відмінними рисами організованого злочинного об'єднання та вчиненого ним злочину, на нашу думку, є, насамперед, мінімальна кількість учасників. Якщо організована група складається з трьох і більше осіб чи злочинна організація – з п'яти і більше осіб, то у злочині, учиненому цими об'єднаннями, необов'язково бере участь, відповідно, три і більше чи п'ять і більше осіб. Інші учасники, які безпосередньо злочину не вчиняли, повинні знати про цей злочин та брати в

ньому участь у ролі організатора, підбурювача чи пособника, але не обов'язково бути виконавцями. Так, наприклад, відповідно до ч. 1 ст. 30 КК України, організатор організованої групи чи злочинної організації підлягає кримінальній відповідальності за всі злочини, учинені організованою групою чи злочинною організацією, якщо вони охоплювалися його умислом. Крім того, з огляду на те, що, відповідно до ч. 5 ст. 29 КК України, співучасники не підлягають кримінальній відповідальності за діяння, учинене виконавцем, якщо воно не охоплювалося їх умислом, вони відповідають за діяння, учинене виконавцем, якщо воно охоплювалося їх умислом.

Тому сумнівним є визначення в ч. 3 ст. 28 КК України злочину, учиненого організованою групою, як такого, що скоєний стійким об'єднанням трьох і більше осіб, а в ч. 4 ст. 28 КК України злочину, учиненого злочинною організацією, як такого, що скоєний стійким ієрархічним об'єднанням п'яти і більше осіб.

Різняться досліджуванні поняття й метою діяльності. Якщо організована група створюється для вчинення цього та іншого (інших) злочинів, а злочинна організація – з метою безпосереднього вчинення тяжких або особливо тяжких злочинів учасниками цієї організації, або керівництва чи координації злочинної діяльності інших осіб, або забезпечення функціонування як самої злочинної організації, так і інших злочинних груп, то злочин, учинений цими об'єднаннями, може мати на меті вчинення, як правило, конкретного злочину.

Крім того, злочинна організація створюється з метою вчинення тяжкого чи особливо тяжкого злочину, але злочин, учинений злочинною організацією, може бути будь-якого ступеня тяжкості. Так, учинення учасниками злочинної організації злочину невеликої або середньої тяжкості слід кваліфікувати за ч. 1 ст. 255 як участь у злочинній організації чи в злочинні, учиненому таким об'єднанням.

Таким чином, між злочином, учиненим організованою групою чи злочинною організацією, і самим об'єднанням існують суттєві відмінності. З огляду на їх важливість для правозастосовної діяльності, у КК України необхідно окремо

визначити поняття «організована група», «злочинна організація», «злочин, учинений організованою групою» та «злочин, учинений злочинною організацією».

Злочин, учинений злочинною організацією – це злочин будь-якого ступеня тяжкості, скоєний її учасником (учасниками) за умови, що інші учасники (усі або більшість) усвідомлювали його.

2. Кримінально-правові ознаки організованих злочинних об'єднань в окремих випадках не мають єдиного законодавчого закріплення, а визначені за допомогою оціночних понять. Це стосується, зокрема, стійкості, ієрархічності, попередньої зорганізованості тощо. У теорії кримінального права ці ознаки тлумачать по-різному, що ускладнює їх застосування під час кваліфікації злочинів. Дві ознаки – стійкість та ієрархічність розкрито в Постанові Пленуму Верховного Суду України «Про практику розгляду судами кримінальних справ про злочини, вчинені стійкими злочинними об'єднаннями» від 23 грудня 2005 р. № 13 [2]. Однак ці визначення, на нашу думку, є недосконалими, неконкретизованими, а подекуди й суперечать кримінальному законодавству, адже не дають можливості відмежувати організовану групу від злочинної організації.

Нині існує потреба в розробленні проекту нового закону «Про боротьбу з організованими злочинними об'єднаннями», у якому слід, насамперед, чітко та детально регламентувати кримінально-правові ознаки організованих злочинних об'єднань і правила кваліфікації злочинів, учинених їх учасниками [3, с. 175–177]. Така потреба зумовлена тим, що КК України не може детально визначати всі ознаки організованих злочинних об'єднань, а їх тлумачення в постановках Пленуму Верховного Суду є рекомендаційними та не мають сили закону. Крім того, Закони України «Про організаційно-правові основи боротьби з організованою злочинністю» та «Про боротьбу з тероризмом» також не містять ґрунтовних положень, що розкривають ознаки того чи іншого організованого злочинного об'єднання.

Таку модель криміналізації злочинної діяльності організованих об'єднань обрано в окремих зарубіжних країнах.

Так, наприклад, у Грузії функціонує «Закон Грузії про організовану злочинність і рекет» від 20 грудня 2005 р. № 2354-РС, який закріплює окремі положення кваліфікації злочинів, учинених в організованих формах співучасті. Мета цього закону полягає в наданні допомоги в запобіганні та боротьбі проти злочинного світу, рекету і організованої злочинності, а також у боротьбі проти членів злочинного світу для захисту приватних, громадських і державних інтересів. Подібний нормативно-правовий акт («Закон про припинення незаконних діянь членів бандитських угруповань») застосовується і в Японії.

3. У теорії кримінального права існує колізія у визначенні мети злочинної організації. Відповідно до ч. 4 ст. 28 КК України, метою злочину, учиненого злочинною організацією, є спільна діяльність для безпосереднього вчинення тяжких або особливо тяжких злочинів учасниками цієї організації, або керівництво чи координація злочинної діяльності інших осіб, або забезпечення функціонування як самої злочинної організації, так і інших злочинних груп. Водночас, згідно з ч. 1 ст. 255 КК України, метою створення злочинної організації є вчинення тяжкого чи особливо тяжкого злочину, а банди – напад на підприємства, установи, організації чи на окремих громадян. Таким чином, у Загальній частині КК України мета визначена значно ширше, ніж в Особливій частині. Крім того, у ч. 4 ст. 28 та ч. 1 ст. 255 КК України неоднозначно визначено мінімальну кількість злочинів, для вчинення яких створюється злочинна організація.

4. Відсутні чіткі й однозначні критерії відмежування злочину, учиненого організованою групою, від злочину, учиненого злочинною організацією. Злочинна організація відрізняється від організованої групи такими ознаками: 1) мінімальною кількістю учасників (в організованій групі – це три й більше, а у злочинній організації – п'ять і більше осіб); 2) метою діяльності об'єднання (якщо організована група створюється для вчинення як мінімум двох злочинів, то злочинна організація – для безпосереднього вчинення тяжких

або особливо тяжких злочинів (тяжкого або особливо тяжкого злочину), або керівництва чи координації злочинної діяльності інших осіб чи забезпечення функціонування як самої злочинної організації, так і інших злочинних груп); 3) характерною лише для злочинної організації ієрархічністю, адже саме вона дає можливість відмежувати організовану групу від злочинної організації, оскільки мета вчинення тяжких та особливо тяжких злочинів (тяжкого або особливо тяжкого злочину), а також кількісний склад учасників (п'ять і більше) можуть бути характерні й для організованих груп.

5. На законодавчому рівні не закріплено природу низки злочинних об'єднань, зокрема банди (ст. 257 КК України), терористичної групи (ст. 258–3 КК України), не передбаченого законом воєнізованого або збройного формування (ст. 260 КК України) тощо. Тому незрозуміло, до яких форм співучасті, передбачених ст. 28 КК України, слід їх включати.

6. Невирішеними та дискусійними залишаються й інші питання кваліфікації злочинів, учинених в організованих формах співучасті, зокрема: 1) як кваліфікувати злочин, учинений членом злочинної організації, що не охоплювався умислом інших співучасників; 2) чи передбачено диспозиціями ст. 255, 257, 258–3, 260 КК України злочини, учинені в складі цих об'єднань; 3) функціями якого зі співучасників слід уважати дії організатора, пособника чи підбурювача, передбачені статтями Особливої частини КК України; 4) як кваліфікувати дії учасника організованого злочинного об'єднання, який брав участь у вчиненні злочину, але не вважається членом цього об'єднання; 5) що слід розуміти під озброєністю в бандитизмі та які види зброї можуть свідчити про наявність цієї ознаки; 6) як кваліфікувати злочини, учинені під час трансформації співучасті тощо.

Зроблені в статті висновки не претендують на завершеність і можуть слугувати підґрунтям для подальших досліджень проблем кримінальної відповідальності за злочини, пов'язані зі створенням організованих злочинних об'єднань та участю в них.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Кримінальний кодекс України [Електронний ресурс] : Закон України від 5 квіт. 2001 р. № 2341-III : за станом на 16 берез. 2015 р. – Режим доступу :

<http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/2341-14>.

2. Про практику розгляду судами кримінальних справ про злочини, вчинені стійкими злочинними об'єднаннями : Постанова Пленуму Верховного Суду України від 23 груд. 2005 р. № 13 // Вісник Верховного Суду України. – 2006. – № 1. – С. 2–6.

3. Вознюк А. А. Щодо розроблення сучасної кримінально-правової стратегії протидії організованим злочинним об'єднанням / А. А. Вознюк // Актуальні проблеми кримінологічної політики в Україні : матеріали міжвуз. наук.-теорет. конф. (Київ, 25 квіт. 2012 р.). – К. : Нац. акад. внутр. справ, 2012. – С. 175–177.